

ULOGA OBITELJI U SAMOPOIMANJU ADOLESCENATA

Kristina Čiček

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Studijski centar socijalnog rada

Izvorni znanstveni članak

UDK 159.922.8

Primljeno: srpanj 1995.

S ciljem da se utvrde relacije između kvalitete samopoštovanja adolescenata na početku ovog razvojnog doba te kvalitete roditeljskih stavova i obiteljskih odnosa u kojima adolescenti odrastaju, odabran je uzorak od 120 parova roditelja i adolescenata, učenika sedmih razreda. Istraživanje je provedeno u šest zagrebačkih osnovnih škola, pri čemu su korištene skale samoprocjene pod nazivom: indeks samopoštovanja, indeks obiteljskih odnosa te indeks roditeljskih stavova. Kanoničkom korelacijskom analizom dobivena su dva značajna para kanoničkih faktora, koji upućuju na visoku korelaciju između prostora ispitanikova samopoštovanja i prostora obiteljskih odnosa. Viša razina razina samopoštovanja vezana je uz kvalitetnije obiteljske odnose.

1. UVOD

1.1. ADOLESCENCIJA

Različiti autori na razne načine definiraju ovo razvojno doba, njegov početak, trajanje i završetak, pa tako i zadatke čije se ispunjenje očekuje od mlade osobe.

Društvena pravila definiranja tog razdoblja vrlo su dinamična i podložna su utjecajima vremenskih i prostornih te socijalnih i bioloških činitelja (Vincent, 1988, prema Nikolić, 1988). Prema psihodinamskim teorijama (Tadić, 1992) osnovni zadaci adolescencije su separacija i individuacija. Pri tome je separacija osnovni, prijeko potrebni uvjet uspješne individuacije. Ako ti zadaci nisu uspješno privedeni kraju, svaki pokušaj stvaranja novih odnosa bit će otežan te će predstavljati zapreku uspješnom formiranju vlastitog identiteta. Socijalno okruženje, prije svega obiteljsko okruženje, s kojim je mlada osoba povezana najintenzivnijim i najdugotrajnijim iskustvima u svom dosadašnjem životu, može tom prilikom djelovati stimulirajuće ili usporavajuće, kreirajući uvjete za ispunjenje tih zadataka.

1.2. ADOLESCENTOVA OBITELJ

Promatrajući sebe u "obiteljskom ogledalu" dijete dobiva povratne informacije o vlastitoj vrijednosti i svom statusu unutar tog kruga. Članovi obitelji pri tome postaju modeli identifikacije. Učenje putem identifikacije prestaje biti nesvjesno, bezrezervno, kako mlada osoba, tijekom odrastanja počinje stjecati kritičko mišljenje u odnosu prema svojim modelima identifikacije. Roditelj tada prestaje biti "svemoguć, sveznajuć i savršen", što je bolna spoznaja i za adolescenta i za njegove roditelje. U ovom periodu odrastanja

naglašena je adolescentova potreba za kritiziranjem vlastitih roditelja, obitelji i obiteljskih odnosa (Burgess, 1935, prema Hurlock, 1949). No, obitelj je i nadalje važna za zadovoljenje njegovih potreba, on treba njezinu pomoć, podršku, zaštitu, to više što mu zbog promjena koje sa sobom donosi odrastanje nerijetko manjka sigurnosti, samopouzdanja (o svojoj obitelji on bi i nadalje želio misliti kao o savršenoj, skladnoj, snažnoj zajednici u kojoj se osjećao sigurnim).

Ako su obiteljski odnosi takvi da se mogu prilagoditi ovoj fazi "kritizirajućeg ponašanja" adolescenta, bez uzvraćanja kritike, agresije, kažnjavanja i upuštanja u "borbu za moć", vrlo je vjerojatno da će adolescentovo kritizirajuće ponašanje biti prolaznog karaktera, a mnogi će incidenti (bijeg od kuće, napuštanje škole, "adolescentski brak") izostati.

1.3. SLIKA O SEBI

Ukupnu svijest o sebi, proces koji omogućava integraciju opažanja, osjećanja i misli o vlastitoj ličnosti, prema Hrnjici (1989) možemo pobliže odrediti kao subjektivno doživljen entitet. Hoće li u tom subjektivnom doživljavanju entiteta prevladavati pozitivno ili negativno poimanje naših stalnih, bitnih karakteristika (koje čine naš entitet), ovisit će, prema istom autoru, o sjećanju na vlastito ponašanje, odnosu drugih prema nama te vlastitim namjerama i ciljevima. Prema Eriksonu (prema Fulgosiju, 1987) za formiranje slike o sebi značajna su dva činitelja: utjecaj značajnih drugih (odraslih, roditelja, nastavnika) i povratna informacija koju dijete dobiva istražujući okolinu u kojoj živi i raste.

Prema Glasseru (1985), uspješan identitet ovisit će, prvenstveno, o količini i kvaliteti kontrole koju osoba ima nad svojim životom. Ta se kontrola ogleda kroz djelotvorno zadovoljenje svih potreba na socijalno odgovoran način, dakle tako da ne onemogućuje druge u zadovoljavanju njihovih potreba.

Prema Hurlockovoj (1949), na formiranje nerealnog pojma o sebi znatno utječu česti neuspjesi, kao i stalni uspjesi, koji mladoj osobi otežavaju da realno procijeni sebe i svoj rad. Kao nepovoljne činitelje tijekom formiranja pojma o sebi, ova autorica navodi nedostatnu ljubav i osjećaj sigurnosti od strane roditelja, što u djece rezultira osjećajem nespokojsva, nesreće, nedostatkom samopouzdanja, a kasnije i problemima u komunikaciji te otežanom sposobnošću socijalne prilagodbe. Naprotiv, dijete koje odrasta u okruženju ispunjenom sigurnošću i ljubavlju, u kojem može zadovoljavati svoje potrebe, steći će time određene potencijale za formiranje pozitivne slike o sebi.

Uz bolju kvalitetu samopoštovanja (u odnosu na dijete koje je raslo lišeno roditeljske ljubavi i zaštite) takvo će dijete u izvjesnom smislu "pohranjivati" te ranije stvorene "zalihe" ljubavi i pozitivnih osjećaja prema sebi i drugima te će iskazivati veću sposobnost rješavanja problema tijekom raznih kriznih perioda u kasnijem životu. Dakle, slika o samom sebi u velikoj mjeri ovisi o našoj okolini i povratnim informacijama koje o sebi dobivamo. Kvalitativni svijet naših značajnih drugih imat će, stoga, važnu ulogu prilikom formiranja slike o sebi i kvalitete samopoštovanja koja iz nje proizlazi.

Dosadašnja su istraživanja (Lacković-Grgin, 1994) pokazala da su naročito neke karakteristike značajnih drugih (emocionalna toplina, brižljivost, interes za dijete, ohrabriranje, podrška i razumna kontrola - dakle, upravo ono što ih čini "značajnima") relevantni za razvoj općeg samopoštovanja.

2. CILJ RADA

Budući da je obitelj dio "društvenog zrcala" u kojem adolescent vidi svoj odraz, i na temelju kojeg kreira vlastitu sliku o sebi, a time i odgovarajuću kvalitetu samopoštovanja, opći je cilj ovog istraživanja da pridonese rasvjetljavanju utjecaja okoline odnosno obitelji na identitet, a time i na pripadajuću kvalitetu samopoštovanja mlade osobe. Prostor kvalitete obiteljskih odnosa to je složeniji ako uzmemo u obzir često prisutne ambivalentne osjećaje mlade osobe i njezinih značajnih drugih. Naime, adolescent se nerijetko buni protiv onog dijela socijalne kontrole koju je obitelj do tada imala nad njegovim životom, ali istovremeno nadalje želi i treba sigurnost koju mu obitelj može pružiti. Obitelj odnosno roditelji adolescenta, pak, često bivaju "zatečeni" novonastalim promjenama, ne znajući kako da se prema njima odnose. Na taj način dolazi do promjena u obiteljskim odnosima, budući da se adolescencija ne "dogada" samo jednom članu, već, zapravo, čitavoj obitelji.

Upravo iz tih razloga pažnja u ovom radu usmjerena je na povezanost između kvalitete samopoštovanja mlade osobe i roditeljskih stavova odnosno obiteljskih odnosa u kojima ona živi, te specifične ciljeve ovog istraživanja možemo formulirati u obliku sljedećih teza:

- Prostor kvalitete obiteljskih odnosa (kako ih procjenjuje dijete) statistički je značajno povezana s kvalitetom djetetova samopoštovanja. Pri tome je veća kvaliteta samopoštovanja u djeteta povezana sa statistički značajno većom kvalitetom obiteljskih odnosa.

- Prostor kvalitete roditeljskih stavova (kako ih procjenjuje roditelj) statistički je značajno povezan s kvalitetom djetetova samopoštovanja. Pri tome je veća kvaliteta samopoštovanja u djeteta povezana sa statistički značajno boljom kvalitetom roditeljskih stavova.

3. METODOLOGIJA

3.1. UZORAK ISPITANIKA

Iz literature je vidljivo da je vrlo teško jednoznačno odrediti čvrste dobne granice adolescencije, to više ako uzmemo u obzir individualne razlike pojavljivanja prvih promjena koje nagovještavaju ovo razvojno doba. Stoga je kao kriterij prilikom izbora ispitanika prema dobi uzeta pojava psiholoških i somatskih promjena kod većine učenika zagrebačkih osnovnih škola. Kako, u ovom slučaju, te promjene postaju aktualne kod većine djece u dobi od 12-13 godina, u svrhu istraživanja odabrani su učenici sedmih razreda.

Istraživanja nekih autora (Žlebnić, 1972; Nikolić, 1990; Tadić, 1992) govore također u prilog odabiru ove dobne skupine, budući da spomenute promjene kod većine djece ove dobi i na ovom prostoru postaju uočljive njihovim roditeljima i nastavnicima (promjene na fiziološkom planu, na planu ponašanja, mišljenja i emocionalnog doživljavanja).

Radi se, dakle, o 120 parova učenika i njihovih roditelja (u istraživanju sudjeluje po jedan roditelj svakog učenika), od kojih učenici pohađaju sedme razrede zagrebačkih osnovnih škola (po jedan razred u svakoj školi).

Radi bolje reprezentativnosti uzorka, u istraživanju su sudjelovali učenici škola iz različitih gradskih i prigradskih područja: po dvije škole iz područja užeg centra grada (općine Centar i Maksimir), dvije škole izvan područja centra grada (općine Dubrava i Jarun), te dvije škole iz prigradskih područja (općine Sesvete i Zaprešić).

3.2. MJERNI INSTRUMENTI I NAČIN NJIHOVE PRIMJENE

Kako je u ovom radu riječ o kvaliteti samopoštovanja, dakle o mentalnoj predodžbi koju dijete ima o sebi te o utjecajima na njezino formiranje, potrebno je imati na umu kompleksnost, promjenjivost te situacijsku uvjetovanost tih pojmova.

Mjerni instrumenti korišteni u ovom istraživanju dio su kompleta standardiziranih kliničkih mjernih instrumenata koje je konstruirao W. Hudson (1977, prema Bloomu i Fisheru, 1982), za potrebe praćenja i evaluiranja u okviru kliničke prakse socijalnog rada u istraživanju studije slučaja. Za potrebe ovog rada od ukupno devet standardiziranih mjernih instrumenata izdvojene su tri skale, koje mjere intenzitet odnosno učestalost pojava određenih oblika ponašanja (na planu emocionalnog doživljavanja, mišljenja, činjenja te na fiziološkom planu). Korištene skale nose sljedeće nazive: Indeks obiteljskih odnosa, Indeks samopoštovanja te Indeks roditeljskih stavova.*

Ograničenost tih instrumenata ogleda se u nemogućnosti obuhvata svih bitnih momenata koji sudjeluju u određenju navedenih pojmova, budući da su instrumenti orijentirani samo na neke istaknutije aspekte ispoljavanja odnosa te im nedostaje direktnost s obzirom na promatrane bitne momente (tako, na primjer, registriraju prisutnost određenih komponenti cjelokupnog ponašanja ispitanika, ali ne specificiraju kada se i gdje te u kojem obliku one manifestiraju u svakodnevnom životu ispitanika). Također, ti instrumenti ne upućuju na izvor ili fokus mjerene problema te se ne mogu samostalno primijeniti u dijagnostičke svrhe kliničke prakse.

Prednosti korištenih instrumenata su jednostavnost njihove primjene i jednostavnost ispunjavanja od strane ispitanika te mogućnosti brze i jednostavne interpretacije od strane ispitivača. Upotrijebljene u kliničke svrhe u okviru studije slučaja, te skale jasno diskriminiraju ispitanike kod kojih je problem prisutan od onih kod kojih se problem ne pojavljuje. Njihova pouzdanost iznosi 0.90.

Uz svjesno poimanje navedenih ograničenja i poteškoća, primijenjeni su dakle Indeks obiteljskih odnosa, koji se sastoji od 25 varijabli koje ulaze u prostor kvalitete odnosa na relaciji dijete-obitelj, Indeks samopoštovanja, koji se također sastoji od 25 varijabli a ulazi u prostor kvalitete ispitanikova samopoštovanja odnosno slike o sebi, te Indeks roditeljskih odnosa, koji sa svojih 25 varijabli ulazi u prostor kvalitete roditeljskih stavova prema djetetu.

Tijekom istraživanja učenici su ispunjavali Indeks samopoštovanja i Indeks obiteljskih odnosa u trajanju jednog školskog sata, u prisutnosti jednog ispitivača i nastavnika. Roditelji su, tijekom u tu svrhu sazvanog roditeljskog sastanka, u trajanju jednog školskog sata ispunjavali Indeks roditeljskih stavova, također u prisutnosti ispitivača i razrednika. Uz

* Primjerke korištenih skala možete dobiti od autorice članka.

svaku varijablu ponudeno je pet mogućih odgovora, od kojih se ispitanik odlučuje za jedan od njih (rijetko ili nikada, prilično rijetko, povremeno, prilično često i uvijek ili gotovo uvijek). Pri tome ponudeni odgovori mjere učestalost manifestiranja određenog obilka cjelokupnog ponašanja (aktivnosti, mišljenja, osjećanja).

3.3. METODE OBRADJE REZULTATA

Kako se radi o kompleksnom predmetu istraživanja, prilikom utvrđivanja relacija između pojedinih elemenata promatranih struktura korištena je jedna od najčešćih multivarijantnih metoda - kanonička korelacijska analiza.

Ova je metoda upotrijebljena s ciljem sagledavanja doprinosa pojedinih elemenata promatranoj cjelini, odnosno prostoru samopoštovanja i slici o sebi, a načinjena je prema CANCAN programu.

4. REZULTATI

Kanoničkom korelacijskom analizom željela se utvrditi povezanost između prostora djetetove procjene samopoštovanja i njegove procjene odnosa u obitelji te djetetove procjene samopoštovanja i roditeljske procjene vlastitih stavova prema djetetu. Tom metodom izolirana su dva značajna para kanoničkih faktora u prostoru djetetove procjene samopoštovanja i odnosa u obitelji te jedan značajan par kanoničkih faktora u prostoru djetetove procjene samopoštovanja i roditeljske procjene vlastitih stavova prema djetetu.

4.1. KANONIČKE KORELACIJE DJETETOVE PROCJENE SAMOPOŠTOVANJA I ODNOSA U OBITELJI

Ovim postupkom izolirana su dva značajna para kanoničkih faktora (značajnost kanoničkih korelacija vidljiva je iz tablice 1a). Na temelju dosta visokog koeficijenta kanoničke korelacije koji postoji unutar prvog para kanoničkih faktora (0.79) možemo zaključiti da postoji jaka povezanost između tipa obiteljskih odnosa i tipa samopoštovanja definiranih tim parom faktora.

Tablica 1a. Značajnost kanoničkih korelacija u prostoru procjene djetetova samopoštovanja i odnosa u obitelji

F	Koef. kanon. korelac.	Koef. kanon. determ.	Hi kvadrat	Stup. slobode	P	L
1	0.79	0.63	759.3	625	0.99	0.001
2	0.75	0.57	646.1	576	0.97	0.003

Riječ je o obiteljskim odnosima u kojima prevladava, prema djetetovoj procjeni, općenit osjećaj zadovoljstva i prijatna atmosfera, uz doživljaj obitelji kao izvora udobnosti. Osjećaj užitka u obiteljskom krugu je obostran, prisutna je želja za pripadnošću, uzajamna dobrota članova obitelji te podržavajuća, stimulirajuća atmosfera. Dijete se osjeća ponosnim na svoju obitelj, a međusobna briga članova obitelji daje mu osjećaj zaštićenosti, sigurnosti. U tako definiranim obiteljskim odnosima vidimo da se radi o dobro zadovoljenim djetetovim potrebama za pripadnošću, ljubavlju, važnošću i sigurnošću.

Uz tako definirane obiteljske odnose veže se kvaliteta samopoštovanja koja upućuje na individualnu sposobnost traženja i primanja pomoći od drugih, bez opasnosti za vlastiti osjećaj kompetentnosti, moći. Nadalje, prisutan je osjećaj opuštenosti, zbrinutosti, ispunjenog života, uz viziju "lijepe budućnosti". Ovako opisana kvaliteta samopoštovanja govori o osobi koja sebe ne percipira potištenom, napetom, niti beznadežnom.

Pri tome možemo reći da, s obzirom na prvi par kanoničkih faktora, postoji dosta visoka veza između obiteljskih odnosa unutar kojih dijete doživljava zadovoljstvo, udobnost, pripadnost, važnost, te slike o sebi kao voljenoj, uvaženoj osobi koju očekuje lijepa budućnost. Osjećaj sigurnosti i mogućnosti djelotvornog zadovoljenja potreba unutar obitelji značajno pridonosi općenito pozitivnoj slici o sebi, odnosno kvaliteti samopoštovanja koju dijete razvija.

U skladu s teorijskim pristupom (Erikson, 1976, prema Fulgosiju, 1987; Hrnjica, 1989) tako definiran prostor kvalitete samopoštovanja upućuje na veliku vjerojatnost da će dijete nadalje razvijati pozitivnu sliku o sebi, budući da su komponente procjene vlastitog uvažavanja (kako dijete poima samog sebe i kako ga poimaju njegovi značajni drugi) pozitivno usmjerene. Takva kvaliteta samopoštovanja u konstelaciji s opisanim obiteljskim odnosima omogućit će djetetu da stvori "zalihe ljubavi i poštovanja" koje su prijeko potrebne za uspješan završetak procesa separacije i individuacije, što se smatra osnovnim zadacima adolescencije (Tomori, 1992, prema Tadiću, 1992).

Drugi par kanoničkih faktora povezan je također relativno visokim koeficijentom kanoničke korelacije (0.75), što upućuje na značajnu vezu između ovdje opisane kvalitete obiteljskih odnosa i kvalitete samopoštovanja.

U tako definiranom prostoru obiteljskih odnosa komunikacija se odvija bez mnogo nesuglasica i mržnje, nema osjećaja isključenosti, "iznerviranosti" ili otuđenosti, ali niti poštovanja od drugih (izvan obitelji), međusobne brige i povjerenja.

U obiteljskoj komunikaciji nema dakle iskazanih nesuglasica (u smislu snažnih emocionalnih sukoba), ali niti pozitivne međusobne stimulacije. Možemo pretpostaviti da su opisani obiteljski odnosi odraz nedostatne odnosno površne komunikacije koja vlada u obitelji.

Čini se da tako opisana obitelj nije mjesto gdje članovi iznose svoje svakodnevne poteškoće i brige (vjerojatnije je da ih rješavaju izvan obitelji), te dijete, ne sudjelujući u raspravljanju aktualnih obiteljskih problema, nema potrebu brinuti o tome što će biti s obitelji. Takva slika obitelji ponešto podsjeća na tzv. suvremenu "obitelj-spavaonicu", gdje članovi većinu svojih potreba zadovoljavaju izvan obiteljskog kruga (u školi, na radnom mjestu) te čiji su kontakti svedeni na kratke, površne "večernje" ili "vikend" razgovore, pri čemu nema prilike za intenzivniji emocionalni angažman, pa prema tome ni za nesuglasice.

Uz tako definirane, donekle indifirentne, obiteljske odnose, vezana je kvaliteta samopoštovanja koja upućuje na djetetove nezadovoljene potrebe za važnošću, pripadanjem

i zabavom (ne osjeća se važnim, prihvaćenim od drugih, ne zabavlja se). Međutim, nije prisutan osjećaj nemoći, razdražljivosti ili plačljivosti. Iako postoje poteškoće u donošenju odluka, fiziološki pokazatelji (dobar san i općenito dobar osjećaj ujutro), uz još neke varijable (uživa u zaposlenosti i aktivnosti, ne ražalosti se lako) upućuju na osobu koja sebe percipira kao općenito nezadovoljnu.

Ovako opisan prostor samopoštovanja ne uključuje sliku o sebi kao važnoj i prihvaćenoj osobi (dakle dvije vrlo važne psihološke potrebe manjkavo su zadovoljene), no dijete to ne doživljava kao razlog općeg nezadovoljstva (možemo pretpostaviti da u takvoj "suvremenoj" obitelji deficitarno zadovoljavanje nekih potreba unutar obitelji dijete donekle uspješno kompenzira u nekim drugim okruženjima, što se uklapa u sliku obitelji čiji ubrzani tempo života dovodi do površnih odnosa i nedostatne, formalne komunikacije).

Nameće se pitanje je li takav "površan" utjecaj obitelji dostatan da dijete ostvari zadovoljavajuću razinu bazične sigurnosti i time osigura nesmetanost i progresivnost u formiranju vlastitog identiteta. Jesu li njegovi značajni drugi doista dovoljno "značajni" i prisutni u njegovu životu kada se radi o interakcijama relevantnim za razvoj evaluativnih aspekata samopoimanja?

Dosadašnja su istraživanja pokazala da su naročito neke karakteristike značajnih drugih (emocionalna toplina, brižljivost, interes za dijete, ohrabrivanje, podrška i razumna kontrola - dakle upravo ono što druge čini "značajnima" u djetetovu životu) relevantni za razvoj općeg samopoštovanja (Lacković-Grgin, 1994).

Djelomično zadovoljenje nekih psiholoških potreba u tako opisanom prostoru obiteljskih odnosa najvjerojatnije ne upućuje na "uzbunu", međutim svakako jest svojevrsan "signal" za intervenciju u smislu podizanja kvalitete obiteljskih odnosa i djetetova samopoimanja. Jedna od mogućnosti ulaska u obiteljski "sustav značajnosti" je stjecanje uvida članova obitelji koliko su i na koji način "značajni jedni drugima", što u mnogim obiteljima ostaje neizrečeno (bilo zbog toga što se "podrazumijeva", bilo zato što članovi obitelji zbog osiromašene i narušene komunikacije nemaju uvid u medsobnu "značajnost").

4. 1. KANONIČKE KORELACIJE DJETETOVE PROCJENE SAMOPOŠTOVANJA I RODITELJSKE PROCJENE VLASTITIH STAVOVA PREMA DJETETU

Ovim postupkom izoliran je jedan značajan par kanoničkih faktora, čiji koeficijent kanoničkih korelacija iznosi 0.79 (značajnost kanoničkih korelacija prikazana je u tablici 1b).

Tablica 1b. Značajnost kanoničkih korelacija u prostoru procjene djetetova samopoštovanja i roditeljskih stavova.

F	Koef. kanon. korelac.	Koef. kanon. determ.	Hi kvadrat	Stup. slobode	P	L
1	0.79	0.62	696.4	625	0.79	0.002

Prostor roditeljskih stavova prema djetetu ovdje su definirani roditeljskom procjenom djeteta kao prezahtjevnog, ometa ga u radu, ima poteškoća pri kontroliranju takvog djeteta. U odnosu manjka ljubavi, a prisutna je ljutnja, zamjerke, nestrpeljivost te osjećaj iznerviranosti, no, prema procjeni roditelja, nema nasilnosti.

U tako opisanom odnosu nema međusobnog užitka, razumijevanja, povjerenja i slaganja, te roditelj svoje dijete percipira također ljutitim. Svojim ponašanjem dijete ne udovoljava roditeljskim očekivanjima, a roditelj nerado provodi vrijeme s njim, i općenito ga doživljava neželjenim. Međutim, kako nema osjećaja mržnje i nasilnosti, možemo pretpostaviti da varijable o "nedostatku ljubavi" zapravo upućuju više na razinu nesvidanja, nedopadanja i općenito nezadovoljstva djetetovim ponašanjem. Ovu pretpostavku potkrijepljuje prisutnost osjećaja iritiranosti (ometanje u poslu, teškoće pri kontroliranju djeteta). Tako opisan prostor roditeljskih stavova i nije neočekivan ako uzmemo u obzir intenzivne psihosomatske promjene koje u djeteta nastupaju u ovoj dobi, a koje postaju lako uočljive roditeljima i nastavnicima (naročito kod učenika sedmih razreda iz koje su dobne skupine ispitanici).

Ove poteškoće postaju najprije vidljive na planu učenja i udovoljavanja školskim obvezama (školski uspjeh često naglo opada); na planu ponašanja (učestalija i duža izbjivanja djeteta iz kuće, potreba da više vremena provodi u društvu svojih vršnjaka); na planu emocionalnog doživljavanja (burne emocionalne reakcije i česte promjene raspoloženja); na planu fizičkog izgleda (potreba za promjenom načina odijevanja, frizure i sl.).

Druga moguća pretpostavka jest da takav roditeljski stav nije samo privremeni produkt "adolescentskih promjena" (koje zahvaćaju čitavu obitelj) i trenutnog roditeljevog nesnalaženja u novonastalim odnosima, već da se radi o odnosima koji inače ne omogućavaju djelotvorno zadovoljenje roditeljevih potreba. Takav roditelj teško moći osigurati zadovoljenje djetetovih potreba unutar obiteljskog kruga.

U obje pretpostavke pojava "adolescencije u obitelji" učinit će odnose na relaciji roditelj-dijete još složenijima. Opisane promjene nagovještaj su djetetovih pokušaja separacije (a kasnije i individuacije) od roditelja (Nikolić, 1988). Roditeljske reakcije na te pokušaje manifestiraju se kroz različite bojazni (jesu li pogriješili u odgoju; jesu li izgubili kontakt sa svojim djetetom ili autentični kontakt nikada nije niti uspostavljen; treba li ostati dosljedan ili se pokušati prilagoditi tim promjenama; kako uspostaviti granice između djetetove potrebe za "odcjepljenjem" i roditeljske potrebe za zaštićivanjem). Spoznaja da u djetetovom poimanju podrška "roditeljskog ja" više nije jedina i dominirajuća jednako bolno pogađa i roditelja i dijete, te zapravo i nije neočekivano što je roditeljska nepripremljenost za nastupajuće promjene iskazana tako definiranim prostorom roditeljskih stavova.

Uz tako iskazane roditeljske stavove nadovezuje se kvaliteta samopoštovanja djeteta koja upućuje na nesigurnu, nemoćnu osobu (govori plačljivim glasom, teško započinje obveze koje mora izvršiti). Međutim, prisutan je osjećaj važnosti, općenito dobar osjećaj ujutro, nema poteškoća pri donošenju odluka, nalazi mogućnosti da se dobro zabavi, te da, ako zatreba, potraži pomoć drugih. No, i pored pojedinih pozitivnih komponenti slike o sebi, prevladava "gubitnički", samooptužujući stav djeteta koje smatra da ne zaslužuje da mu se dogodi išta dobro, osjeća se poraženim, a svoju situaciju smatra općenito beznađežnom.

Tako definiran prostor samopoštovanja u procesu formiranja slike o sebi opisuju i neki autori (Bigras, 1968, prema Nikoliću, 1988), kada govore o tzv. "fazi žalosti" u adolescenata, gdje mlada osoba, razočarana "neidealnošću" svojih roditelja, posuže za određenim "aktima nasilja", tražeći rješenje u upravo suprotnim afektima. Na primjer, dosadašnju ljubav prema roditeljima želi pretvoriti u mržnju, poštovanje u prezir, a velik dio interakcija prema roditeljima sada upućuje samom sebi. Da bi proces formiranja identiteta bio uspješno priveden kraju, nužno je da adolescent proživi svoju "fazu žalosti" i različite oblike manifestacije "akta žalosti" (u ovom slučaju, u obliku osjećaja poraženosti, samokritike, nedostojnosti dobrote drugih, žalosti, plačljivosti).

S obzirom na prisutnost pojedinih pozitivno orijentiranih komponenti slike o sebi, takvu kvalitetu samopoštovanja ipak ne možemo protumačiti "crno-bijelom". Vjerojatnije je da se ovdje radi o ambivalentnim osjećajima koji su česti i intenzivni u ovoj razvojnoj dobi, a pridonose nestalnosti i neodređenosti pojma o sebi, te su uvjetovani i situacijskim faktorom (npr. adolescentov istovremeni osjećaj da ga okolina ne prihvaća, ali mu je spremna pomoći kad je to potrebno, odnosno uvijek postoji netko na koga se može osloniti).

Ako takvu kvalitetu samopoštovanja povežemo s ranije opisanim roditeljskim stavom, dolazimo do zaključka da općenito roditeljevo nezadovoljstvo djetetom može značajno pridonijeti djetetovom doživljaju sebe kao nesigurne, nemoćne, neprihvaćene osobe (na što upućuje i relativno visok koeficijent kanoničke korelacije između ovih dvaju prostora).

Percipirajući svoje dijete neuspješnim, iskazujući nezadovoljstvo prema njemu, roditelj zapravo iskazuje osjećaj vlastite neuspješnosti u pokušaju da se afirmira u odgojnoj ulozi (a naročito u ulozi roditelja adolescentnog djeteta, za što se osjeća nespremnim). Kao što je ranije spomenuto, to može biti rezultat privremenog roditeljevog nesnalaženja u novonastalim dinamičnim promjenama koje sa sobom donosi adolescencija. Ako su raniji odnosi roditelja prema djetetu bili usmjereni na formiranje bazične sigurnosti i uspješno obostrano zadovoljenje potreba, te krize "nesnalaženja i nesigurnosti" bit će, vrlo vjerojatno doista samo prolazne.

Tako će pozitivno položeni "temelji" formiranja slike o sebi iz ranijih, predadolescentnih odnosa roditelj-dijete biti od pomoći i roditelju da se ne osjeti neuspješnim tijekom burnih promjena i adolescentu da bezbolnije prebrodi i uspješnije privede kraju svoje odrastanje.

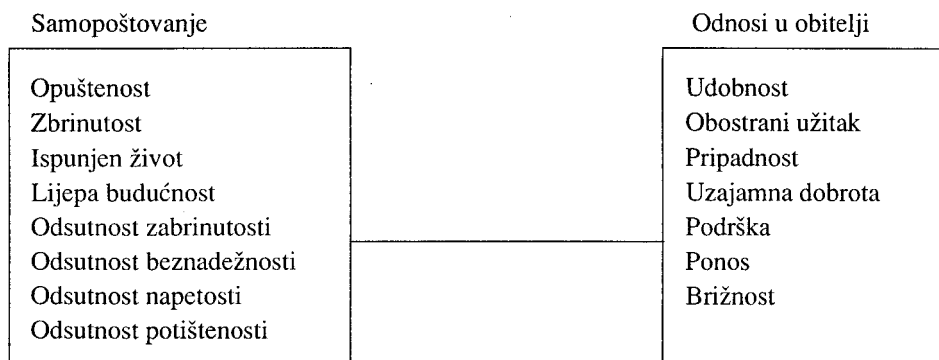
5. RASPRAVA

Prva pretpostavka od koje se polazi u ovom radu jest da postoji statistički značajna povezanost između kvalitete djetetova samopoštovanja i obiteljskih odnosa u kojima dijete živi (bolja kvaliteta samopoštovanja povezana je sa statistički značajno boljom kvalitetom obiteljskih odnosa).

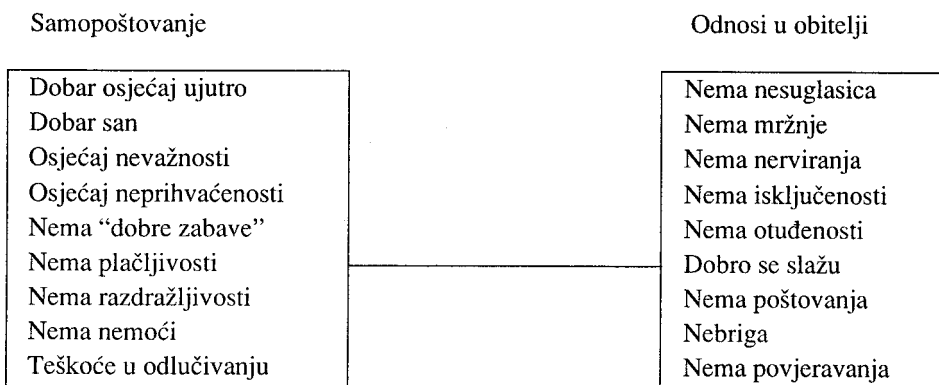
Druga se pretpostavka odnosila na statistički značajnu povezanost kvalitete djetetova samopoštovanja i roditeljskih stavova (bolja kvaliteta samopoštovanja povezana je sa statistički značajno boljom kvalitetom roditeljskih odnosa).

U slučaju prve pretpostavke možemo zaključiti da doista postoji statistički značajna povezanost između prostora obiteljskih odnosa i prostora djetetova samopoštovanja. Pri tome prvi izolirani par kanoničkih faktora opisuje prostor zadovoljavajućih, podržavajućih,

stimulirajućih i emocionalno pozitivno obojenih obiteljskih odnosa, iz kojih proizlazi djetetov koncept o sebi kao osobi vrijednoj pažnje, brige, ljubavi i uvažavanja drugih (uz općenito pozitivan smjer u razvoju općeg samopoštovanja). Grafički možemo prikazati ovaj par kanoničkih faktora na sljedeći način:

Drugi izolirani par kanoničkih faktora ulazi u prostor obiteljskih odnosa gdje je komunikacija površna, nema izrazitih negativnih, ali ni pozitivnih emocija, niti intenzivnijih kontakata. Uz takvu sliku obitelji vezana je kvaliteta samopoštovanja koja upućuje na manjkavo zadovoljavanje potreba unutar obitelji, nedostatak poštovanja i brižnosti, uz pokušaj djelomične kompenzacije tih potreba izvan kruga obitelji. Grafički to možemo prikazati ovako:

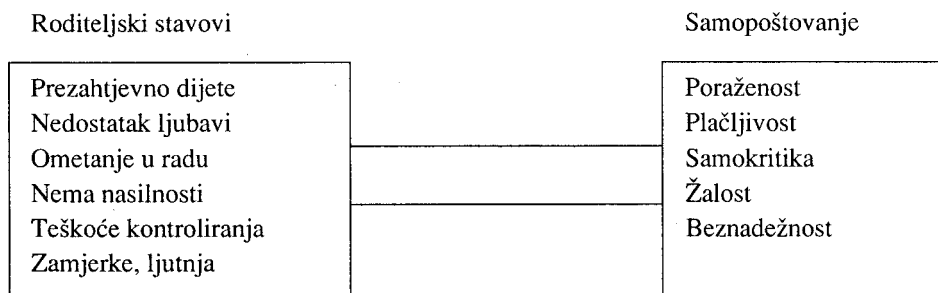

U slučaju druge pretpostavke također je potvrđena statistički značajna povezanost između kvalitete roditeljskog stava i kvalitete samopoštovanja koju je dijete razvilo. Izolirani par kanoničkih faktora upućuje na općenito nezadovoljstvo roditelja svojim djetetom (prezahtevno dijete, osjećaj iritiranosti, ometenost u radu, nedostatak ljubavi,

teškoće pri kontroliranju djeteta), a na to se nadovezuje slika djeteta koje sebe također poima nezadovoljnim (i očito neuspješnim - poraženost, plačljivost, samokritika).

Tako ovaj par kanoničkih faktora opisuje roditeljevu percepciju djeteta kao izvora frustracija, nezadovoljstva i neuspješnosti, što generira djetetovu "gubitničku" sliku o sebi i pretežno negativno usmjeren proces formiranja općeg samopoštovanja, uz općenit osjećaj nezadovoljstva.

Grafički prikazan ovaj par kanoničkih faktora izgleda ovako:

Istraživanja su pokazala da je konstelacija varijabli značajnih za razvoj samopoštovanja različita u različitim razdobljima adolescencije (Wade i sur., 1989, prema Lacković-Grginovoju, 1994). No, tijekom svih faza razvoja odnosi s roditeljima (i drugim značajnim osobama u životu mlade osobe) pokazali su se među najpresudnijima za razvoj samopoštovanja i slike o sebi općenito. Prema Lacković-Grginovoju (1994.) bliskost s roditeljima pokazala se značajnim prediktorom samopoštovanja. Novija istraživanja (Lacković-Grgin i Opačić, 1989, prema Lacković-Grginovoju, 1994) upućuju na varijable interpersonalnih odnosa u obitelji kao znatno pouzdanije prediktore prilagodavanja mladih nego što se to može tvrditi za strukturalne karakteristike obitelji (kao što su deficijentnost i veličina obitelji, redosljed rođenja djeteta i sl.). Općenito, zadovoljstvu obiteljskim životom značajno pridonose intimnost, međusobno davanje, način rješavanja konflikata, mogućnost djelotvornog zadovoljenja potreba roditelja i djece unutar obiteljskog kruga. Iz tih razloga ovo istraživanje bilo je usmjereno na kvalitetu obiteljskih odnosa i stav roditelja prema djetetu te njihovu korelaciju sa samopoštovanjem djeteta. Pri tome nisu istraživane strukturalne karakteristike ispitanikove obitelji upravo radi njihove ranije naglašavanosti i dramaturgije, koja je, po svemu sudeći pridonijela učvršćavanju jedne od predrasuda o tome kako djeca iz, na primjer, deficijentnih obitelji redovito razvijaju slabiju kvalitetu samopoštovanja (Parish i Wigle, 1985, prema Lacković-Grginovoju, 1994).

Time se ne želi umanjiti ili zanijekati utjecaj bioloških i socioloških varijabli u razvoju samopoimanja mladih, već samo istaknuti da su bliskost odnosno otuđenost unutar obitelji i zadovoljstvo odnosno nezadovoljstvo obiteljskim životom i interpersonalnim odnosima daleko pouzdaniji prediktori razvoja samopoimanja te da su njihove korelacije direktnije u usporedbi sa sociološkim i biološkim karakteristikama.

Osim toga ne bi bilo dobro zanemariti niti aktivni utjecaj djeteta u vlastitom razvoju kao ni njegov doprinos kvaliteti interakcija u obiteljskim odnosima. Konceptualizacija svakog pojedinca odvija se kroz dva područja: područje "o sebi" i područje "ja i drugi". Ta

su dva područja međusobno ovisna, njihovi se utjecaji neprestano isprepliću. Zadovoljna beba koja dobro napreduje u svom razvoju, izvor je zadovoljstva za roditelje. Oni se pri tome osjećaju dobro i kompetentno u svojoj roditeljskoj ulozi. Zadovoljni i uspješni roditelji prenose taj osjećaj na svoje dijete, što, zapravo, zatvara krug.

Najpotpuniji rezultati bit će, nedvojbeno, ostvareni ako su usklađeni pozitivni utjecaji svih tih značajnih drugih - obitelji, škole, vršnjačke skupine. Najvažniji preduvjet za to ostvarenje je kreiranje odgovarajuće atmosfere svakog pojedinog okruženja - atmosfere koja će odražavati uzajamnu brigu i podršku, ohrabrenje i osjećaj sigurnosti.

Takvu je atmosferu moguće kreirati, prema iskustvu autora (Čiček, 1993) putem ciljanih i planiranih interakcijskih igara u vršnjačkim grupama i grupama roditelja (igre su osmišljene s ciljem podizanja kvalitete komunikacije, razine spoznaja o sebi te učenja odgovornijeg i učinkovitijeg zadovoljavanja potreba u obitelji, školi i vršnjačkoj grupi, u obliku kratkih i redovitih vježbi, popraćenih naknadnim razgovorima članova o međusobnim zapažanjima i samoopažanjima tijekom vježbe).

U situaciji igre osoba se osjeća zaštićenom, sigurnom i prihvaćenom, pa je, prema tome, igra jedan od oblika samopomoći, već i sama po sebi. Pri tome, kroz igru na "bezbolniji" način dolazimo do spoznaja o sebi i drugima te imamo mogućnost izraziti i ono što se u konvencionalnoj konverzaciji ne bismo usudili izreći.

Uz to treba naglasiti da je grupa u razdoblju adolescencije odličan medij za rad, budući da pomaže pojedincu da prepozna i definira svoj problem, pripremi ga na dolazeće promjene, a ponekad i da prevenira moguće sukobe s okolinom.

Individualni rad ne bi trebalo provoditi kao dominantan oblik intervencije zbog opasnosti od osjećaja izdvojenosti, "posebnosti" u negativnom smislu (što je česta pojava ako se takav rad provodi u sklopu škole ili neke druge sredine gdje učenik može biti "etiketiran").

Grupnim radom takve se opasnosti izbjegavaju. To u svakom slučaju nije rješenje svih problema koji se pojavljuju u procesu odrastanja mlade osobe, ali je svakako jedna od nedovoljno iskorištenih mogućnosti, koja bi uvođenjem u svakodnevni odgojno-obrazovni proces bila od pomoći mladima.

6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Neosporna je važnost kvalitetne, potpune i kontinuirane komunikacije unutar obitelji, što je bitan preduvjet za kreiranje slike o sebi svakog pojedinog člana obitelji, ali i "obiteljskog samopoštovanja" u cjelini, što su potvrdili i rezultati ovog istraživanja.

Temelji ovih odnosa nastaju, naravno, mnogo ranije, čak i prije samog djetetovog rođenja, dok su u razdoblju adolescencije ti odnosi na svojevrstoj "kušnji", podložni burnim promjenama. Poteškoće su tim veće, ukoliko obiteljski odnosi nisu bili zadovoljavajući niti u predadolescentnom razdoblju (npr. površni, indiferentni odnosi koji od članova ne iziskuju preveliki emocionalni angažman, odnosno, tzv. "obitelj spavaonica").

Sam roditelj, koji doduše, poznaje svoje dijete, dolazi do spoznaje da je "biti roditelj adolescenta" bitno drugačije iskustvo od njegovog dosadašnjeg iskustva roditeljevanja, a takve spoznaje mogu biti vrlo bolne, popraćene njegovim doživljaj suvišnosti, odbačenosti, isključenosti iz djetetova svijeta.

Ovime autor želi naglasiti da adolescencija doista nije “pojava koja se dešava samo djetetu”, već zahvaća i čitavu obitelj, koja najčešće na to nije spremna, te biva zatečena dolazećim promjenama. Dakle, adolescent nije jedini koji u ovom burnom razdoblju ima poteškoća, iako će mnogi roditelji, u praksi to definirati riječima: “Moje dijete ima problem”.

Iskustvo je pokazalo da jedan od mogućih odgovora na ovaj problem možemo naći u pokušaju senzibiliziranja roditelja adolescenata kroz različite oblike “učenja roditeljskih vještina” gdje im se, na adekvatan način mogu približiti aktualni sadržaji iz područja razvojne problematike (razvojne psihologije, psihodinamike obiteljskog života, psihologije ličnosti i sl.). Za to su se pokazale vrlo pogodnima različite roditeljske grupe podrške, tematske radionice, tzv. škole odgovornog roditeljstva ili pak, tzv. “savjetovišta u gostima”, koja, ukoliko su uklopljena u redovni odgojno-obrazovni proces u sklopu škole, (a uz suradnju vanjskog stručnog tima) doprinose podizanju kvalitete odnosa između škole i obitelji.

Na taj način, roditelj ne doživljava školu kao “mistificiranu, vanjsku instituciju” od koje nerijetko dobiva kritike radi “problematičnog, teškog djeteta”, odnosno, radi vlastite nekompetentnosti.

Iskustvo je, također pokazalo, da, roditelj, koji raspolaže odgovarajućim “roditeljskim znanjima i vještinama” češće aktivno sudjeluje u procesu odgoja, a rijede prihvaća pasivnu ulogu i zadovoljava se znanjima koja je naslijedio od svojih roditelja. Takav roditelj osjećat će se kompetentnijim i zadovoljnijim u svojoj roditeljskoj ulozi, što će se odraziti na cjelokupnu kvalitetu obiteljskog života, a time doprinijeti i stvaranju pozitivno orijentirane slike koju o sebi kreira mlada osoba u razdoblju sazrijevanja.

LITERATURA:

1. Bajer, M. i Kljajić, S. (1990) **Kasniji životni put delinkventne djece**. Zagreb: Radna zajednica RKSSOH.
2. Bloom, M. i Fisher, J. (1982) **Evaluating Practice: Guidelines for the Accountable Professional**. New Jersey: Prentice Hall.
3. Čiček, K. (1994) **Upotreba interakcijskih igara u preventivnom radu**. Ljetopis studijskog centra socijalnog rada, Pravni fakultet Zagreb, 1, 131-136.
4. Fulgosi, A. (1987) **Psihologija ličnosti - teorije i istraživanja**. Zagreb: [kolska knjiga. Glasser, W. (1975) *Reality Therapy* New York: Harper and Row Inc.
5. Glasser, W. (1985) **Control Theory in the Classroom** New York: Harper and Row Inc.
6. Hrnjica, S. (1990) **Anksiozne, depresivne i agresivne tendencije u adolescentskom periodu razvoja**. Psihološka istraživanja, 4, 247-293.
7. Hurlock, E. B. (1949) **Adolescent Developing**. McGraw-Hill: University of Pennsylvania.
8. Kapor-Stanulović, N. (1988) **Na putu ka zrelosti**. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
9. Lacković-Grgin, K. (1994) **Samopoimanje mladih**. Jastrebarsko: Psihološka knjižnica “Naklada slap”.

10. Mandić, P., Tanacković, J. S., Tanacković, J. D. (1984): **Učeničeva slika o sebi, Odgojni rad u školi**. Sarajevo: Svjetlost.
11. Nikolić, S. (1988) **Mentalni poremećaji u djece i omladine**. Zagreb: [kolska knjiga.
12. Nikolić, S. (1990) **Mentalni poremećaji u djece i omladine 2**. Zagreb: [kolska knjiga.
13. Obradović, J., Bregović, V., Szabo, S., Tomljenović, I. (1992) Stablnost braka i roditelja, emotivne reakcije djece. **Socijalna psihijatrija**. 20, 1, 11-37.
14. Tadić, N. (1992) **Ličnost roditelja, psihoanalitička psihoterapija dece i mladih**. Beograd: Naučna knjiga.
15. Žlebnič, L. (1977) **Psihologija deteta i mladih** Beograd: Delta pres

Summary

ROLE OF THE FAMILY IN SELFUNDERSTANDING OF ADOLESCENTS

Kristina Čiček

In order to examine the statistical significance of family relations quality and parental attitude toward child and how does it refer to a child self-esteem, and its self-image in general, there was made a sample of 120 pairs seventh grade pupils and their parents. In the research there were included six primary schools in the area of Zagreb. The author has used three types of measuring instruments, formed as measuring selfperception scales ("Index of self-esteem", "Index of family relations" and "Index of parent's attitude toward child"). All administered scales were submitted to canonical correlation analysis. The outcoming results have supported presumed hypotheses: In the family where the general atmosphere provides possibilities for basic psychological needs to be met, and where child has experienced security, satisfaction, joy, being significant and accepted, he will develop a self-concept of a person content with himself and with his significant others.

Also, in the family where the interpersonal communication is deficient, with the lack of contacts and intensiv emotions ("evening" or "weekend" contacts), child develops a poor self-concept and lower self-esteem, tending to compensate needs of "being important" and "being accepted" elsewhere.

There is, as well, statistically significant correlation between parent's attitude and child's self-esteem: where parents have perceived their child as a source of frustration, irritation, and are generally discontent with him, child develops "looser's" selfconcept, feeling defeated, hopeless and not worthy.

According to the presented results, author emphasizes the importance of supportive, stimulating and emotionally warm family atmosphere for adolescent's quality of selfconcept and the level of his self-esteem.